

Stichting Ornithologisch Veldonderzoek Nederland/ Contactorgaan voor Vogelstudie

Atlasproject voor Winter- en Trekvogels

Het Atlasproject voor Winter- en Trekvogels is een onderzoek waarbij de verspreiding van alle in Nederland voorkomende vogelsoorten in kaart wordt gebracht. Om te kunnen bestuderen wat de invloed is van de seizoenen op de verspreidingspatronen wordt het veldonderzoek uitgevoerd in maandelijkse onderzoekperiodes. Het resultaat van dit project zal dan ook bestaan uit verspreidingskaarten voor elke maand afzonderlijk. Om voldoende gedetailleerde kaarten te verkrijgen is het land verdeeld in 1770 blokken van 5 x 5 km. Hoewel er meer dan 2000 mensen aan dit project meewerken, is het toch niet mogelijk om alle atlasblokken in één jaar tijds gedurende alle maanden in voldoende mate te onderzoeken. Daarom wordt het veldonderzoek uitgevoerd in een periode van vijf opeenvolgende jaren. Om een zo grootscheeps project succesvol te kunnen laten verlopen is het land verdeeld in 19 districten. In elk district zorgt een districtscoördinator voor de coördinatie van het veldonderzoek en begeleiding van de veldmedewerkers bij hun onderzoekactiviteiten. Terwille van een algehele landelijke coördinatie is een algemeen coördinator aangesteld. Het Atlasproject voor Winter- en Trekvogels is gestart in oktober 1978 en zal worden voortgezet tot en met september 1983.

Verwerking van de waarnemingen

De hoeveelheid gegevens die verzameld wordt is zo groot dat automatische verwerking noodzakelijk is. Hiervoor heeft SOVON/COV een overeenkomst gesloten met het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). In september 1981 kwam een overzicht beschikbaar van alle tot dat moment in het bestand opgenomen waarnemingen. Aangezien toen nog niet alle noodzakelijke controlewerkzaamheden waren uitgevoerd, zullen er zeker nog fouten in dit materiaal zitten. Desondanks hebben we van dat overzicht gebruik gemaakt om wat voorlopige resultaten te laten zien. De gegevens hebben betrekking op waarnemingen die verricht zijn in de periode van oktober 1978 tot en met maart 1981. Hierbij moet worden aangetekend dat vooral uit de laatste maanden van deze periode nog maar weinig waarnemingen verwerkt zijn. Dit komt doordat de meeste waarnemingskaarten uit de laatste maanden nog niet verwerkt waren door het CBS, de algemeen coördinator of de districtscoördinator, ofwel nog niet ingestuurd waren door de veldmedewerkers.

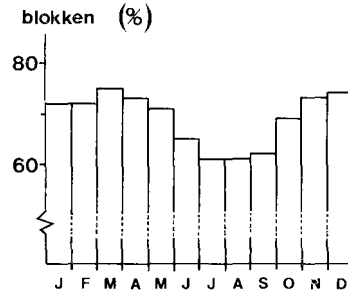
Na ruim twee jaar veldwerk zijn uit 60-75% van de atlasblokken gegevens in het bestand aanwezig. In de zomermaanden is een terugval in het percentage on-

derzochte blokken te constateren (figuur 1), hetgeen wellicht wordt veroorzaakt doordat veel medewerkers dan op vakantie zijn.

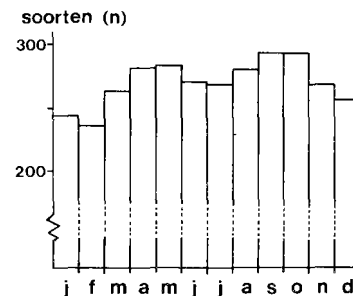
Het spreekt vanzelf dat er veel gezien wordt door een paar duizend vogelaars die tot in alle hoeken van het land waarnemingen doen. In ruim twee jaar tijds werden ongeveer 380 verschillende soorten en ondersoorten vastgesteld. Het aantal waargenomen (onder)soorten per maand varieert van 230 in februari tot ongeveer 290 in september en oktober (figuur 2).

Beoordeling van de volledigheid van het blokkenonderzoek

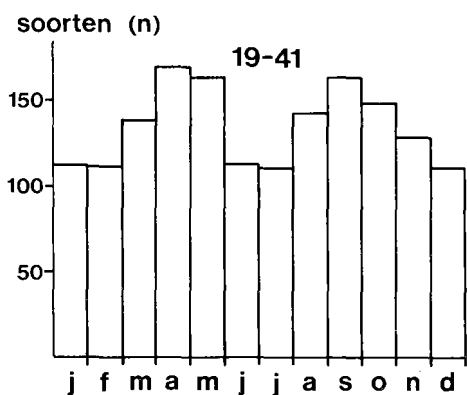
Gezien het karakteristieke verloop van het niveau van de maandtotalen voor geheel Nederland (figuur 2) is het niet zo verwonderlijk dat voor de individuele blokken een soortgelijk patroon tevoorschijn komt als hun maandtotalen in een grafiek worden uitgezet. De on-

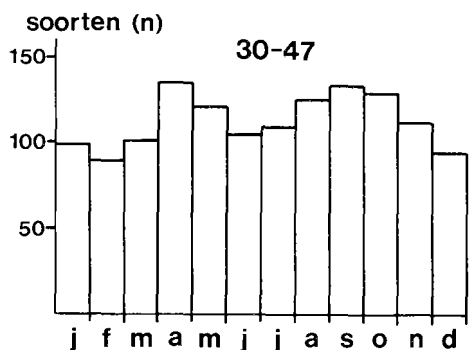
Figuur 1. Percentage onderzochte atlasblokken per maand.

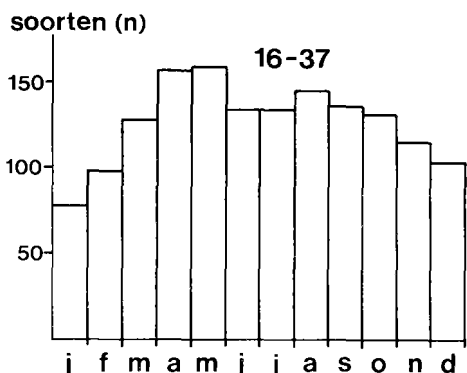
Figuur 2. Aantal waargenomen (onder)soorten per maand in Nederland.

Figuur 3. Aantal waargenomen (onder-)soorten per maand in blok 19-41 (kust- en duinblok).

Figuur 4. Aantal waargenomen (onder-)soorten per maand in blok 30-47 (waterrijk blok in laag-Nederland).

Figuur 5. Aantal waargenomen (onder-)soorten per maand in blok 16-37 (waterarm blok in hoog-Nederland).

derlinge verhouding tussen de maandtotalen blijkt steeds tamelijk constant te zijn bij goed onderzochte blokken. Dit gegeven biedt een vrij objectieve maat voor het beoordelen van de volledigheid van het blokkenonderzoek. Elke waarnemer kan op deze eenvoudige manier een indruk krijgen van de volledigheid van zijn veldonderzoek. Met behulp van een aantal voorbeelden zullen we dit toelichten.

Bij het vergelijken van een honderdtal zeer goed onderzochte atlasblokken kon er grofweg een driedeling worden gemaakt voor wat betreft het patroon van de maandtotalen. Allereerst valt de categorie van de kust- en duinblokken te onderscheiden. Ze worden gekarakteriseerd door uitgesproken aantalspieken in de doortrekmaanden, terwijl het winter- en zomerniveau met elkaar overeenkomen (figuur 3). We zouden kunnen zeggen dat de figuur een „kameel-patroon” vertoont. Vervolgens is er de categorie van waterrijke in laag-Nederland gelegen blokken. In feite vertoont een grafiek met de maandtotalen van deze blokken (figuur 4) veel overeenkomst met die van een kustblok. Alleen zijn nu de doortrekpieken beduidend minder uitgesproken. We kunnen nog wel spreken van een „kameel-patroon” echter in mindere mate dan voor een kustblok.

Het geconstateerde verschil tussen beide categorieën dat vooral in de doortrekperioden optreedt laat zich vrij eenvoudig verklaren. Het is een bekend verschijnsel dat veel vogels zich tijdens hun trek laten sturen door grote barrières zoals de Noordzee. Het ligt daarom voor de hand dat van dergelijke soorten de aantallen individuen hoger zijn in een kustblok dan in een willekeurig blok in laag-Nederland. Wanneer zich meer individuen van een soort in een atlasblok ophouden, heeft dat tot gevolg dat het gemakkelijker is om de soort vast te stellen. In een kustblok zullen veel soorten daarom nog wel vastgesteld worden die verder landinwaarts in een te lage dichtheid voorkomen om overal opgemerkt te worden.

Als laatste categorie kunnen we de waterarme in hoog-Nederland gelegen blokken onderscheiden. Een opmerkelijk verschil met beide voorgaande typen is het niveaoverschil tussen de zomer- en wintermaanden (figuur 5). Dit wordt hoofdzakelijk veroorzaakt door een afname van het aantal soorten in de wintermaanden. Bij dit type atlasblokken is veeleer sprake van een „dromedaris-patroon”.

Niet alle Nederlandse atlasblokken zijn onder één van de drie genoemde categorieën te rangschikken. Er is een grote variatie te bespeuren. Behalve waterrijke laag-Nederlandse en waterarme hoog-Nederlandse blokken bestaan er allerlei overgangstypen waarbij de maandtotalen-grafiek in meer of mindere mate kenmerken van één of beide categorieën zal vertonen.

Bij het illustreren van de drie categorieën atlasblokken hebben we opzettelijk drie zeer goed onderzochte blokken als voorbeeld gekozen, omdat daarbij het patroon het best tot uiting komt. Het is niet de bedoeling dat medewerkers aan dit atlasproject zich van de wijs laten brengen door de hoge aantallen soorten die maandelijks waargenomen zijn in de betreffende blokken. Ze zijn een gevolg van een hoge onderzoekintensiteit. Vaak zijn er meer veldmedewerkers actief in deze blokken en vrijwel steeds betreft het zeer goede vogelaars die erg veel tijd in het veld doorbrengen. De hoogtes van de maandniveaus bij de drie voorbeelden zijn dus niet maatgevend voor wat er gemiddeld in een Nederlands atlasblok wordt waargenomen. De figuren zijn uitsluitend bedoeld om de boven beschreven patronen te illustreren; om te laten zien hoe de maanden zich tot elkaar verhouden. Wel kan men aan de hand van de drie voorbeelden een idee krijgen hoeveel soorten er maandelijks in een atlasblok kunnen voorkomen.

In figuur 6 zijn de bevindingen van de volledigheid-beoordeling samengevat. In een goed onderzocht blok is het aantal gevonden soorten maandelijks in overeenstemming met wat men er mag verwachten op basis van de aanwezige biotopen. De maandtotalen verhouden zich tot elkaar in een bepaald karakteristiek patroon. Wordt de onderzoekintensiteit verhoogd, zodat men kan spreken van een zeer goed onderzocht atlasblok, dan blijkt het aantal waargenomen soorten in alle maanden toe te nemen. Echter deze aanvullingen komen vrijwel geheel voor rekening van een categorie van soorten die in *SOVON Nieuwsbrief* 10 is aangeduid met de term extra-soorten. Soorten dus, die niet elk jaar in de betreffende maand of het betreffende blok voorkomen of die in zulke kleine aantallen voorkomen dat ze bij een iets minder intensief veldonderzoek niet elk jaar in de betreffende maand of het betreffende blok worden opgemerkt.

Naarmate er meer extra-soorten aanwezig zijn zullen er ook meer worden opgemerkt. Het is daarom niet verwonderlijk dat juist in de doortrekperiodes relatief meer extra-soorten worden waargenomen bij een zeer goed blokkenonderzoek.

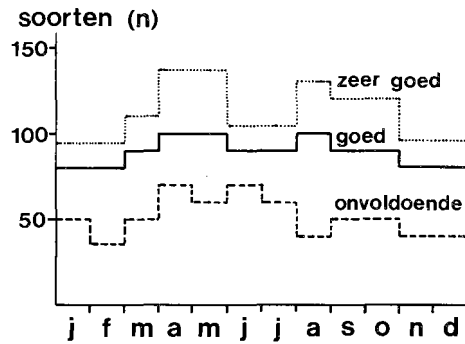
Een atlasblok dat nog onvoldoende is onderzocht, wordt gekenmerkt door vaak te lage aantallen soorten per maand. Het percentage gevonden soorten ligt soms ver beneden 90% van wat men zou mogen verwachten. Doordat ook de onderzoekintensiteit van maand tot maand vaak sterk verschilt, vertonen de soorttotalen per maand een afwijkend patroon. De maandtotalen verhouden zich niet tot elkaar zoals beschreven voor een goed onderzocht blok. Een augustus-totaal bijvoorbeeld dat lager is dan een januari-totaal (figuur 6) duidt erop dat er in augustus aanvullend veldonderzoek nodig is.

Dit voorjaar gaat het CBS van elk onderzocht atlasblok een overzicht samenstellen van alle per maand waargenomen vogelsoorten. Het is de bedoeling dat iedere vaste waarnemer een overzicht van zijn blok toegestuurd krijgt. Op bovenbeschreven wijze kan elke medewerker dan met behulp van dat overzicht snel een indruk krijgen van de volledigheid van het onderzoek in zijn blok.

Behalve door de maandtotalen van een blok met elkaar te vergelijken kan men de volledigheid van het blokkenonderzoek ook bepalen door vergelijking van de resultaten uit verschillende in elkaars nabijheid liggende blokken met een overeenkomstig landschap. Soortgelijke blokken die niet ver van elkaar verwijderd liggen zullen immers vergelijkbare soortenlijsten moeten opleveren. Overleg tussen naburige waarnemers over hun blokken en de waargenomen soorten kan leiden tot meer inzicht in wat de verschillende landschapstypen in de verschillende maanden te bieden hebben en verhoogt daardoor de efficiëntie van het onderzoek.

Voorlopige verspreidingskaarten

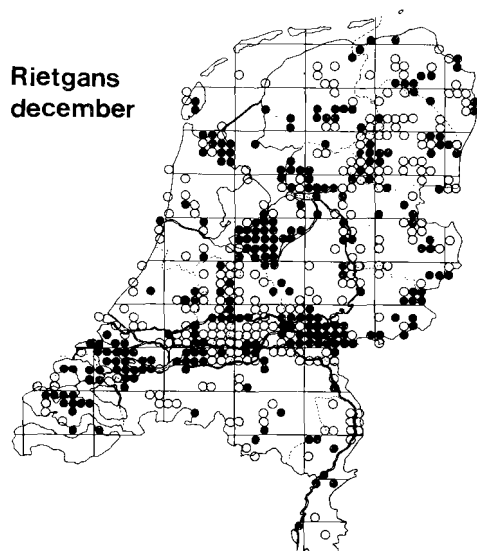
In de verspreidingskaarten komen steeds twee symbolen voor. Met een gesloten rondje zijn de atlasblokken aangeduid waarin waargenomen is dat de soort in de betreffende maand in het terrein aanwezig was, terwijl met een open rondje de blokken worden aangegeven waarin de soort in die maand alleen overtrekkend werd vastgesteld.

Figuur 6. Beoordeling van de volledigheid van het onderzoek aan de hand van het aantal waargenomen (onder-)soorten per maand.

Zoals reeds eerder in de *Nieuwsbrief* werd benadrukt, zijn nog niet alle blokken onderzocht, althans er zijn nog geen gegevens uit alle blokken in dit overzicht verwerkt. Uit sommige aaneengesloten gebieden zoals de provincie Noord-Brabant zijn bijvoorbeeld nog relatief weinig waarnemingen ontvangen. Toch geven de kaartjes al een aardige indruk van de verspreiding zoals uit de nu volgende voorbeelden mag blijken.

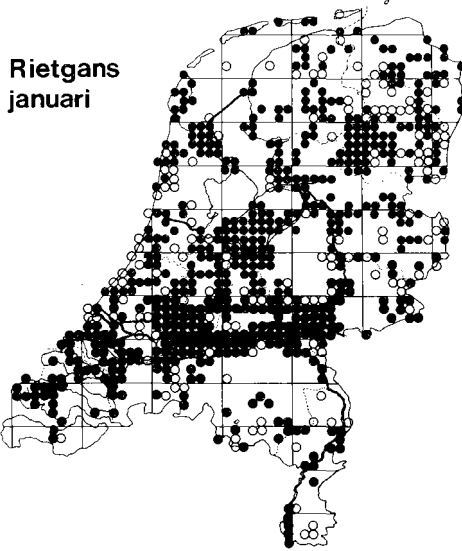
De Rietgans is een soort die voornamelijk in december in Nederland arriveert. Op de december-kaart te zien dat deze soort dan relatief veel overtrekkend wordt vastgesteld (figuur 7). In januari wordt de verspreiding grotendeels bepaald door vogels die van het terrein gebruik maken (figuur 8). Vooral de strenge wintermaanden januari en februari 1979 hebben ervoor gezorgd dat de Rietgans een tamelijk grote verspreiding kreeg, zoals hier op de januari-kaart te zien is. In normale jaren hadden pleisterende Rietganzen een beperktere verspreiding. Opmerkelijk is dat in januari en februari 1980 de Rietganzen vaak terugkeer-

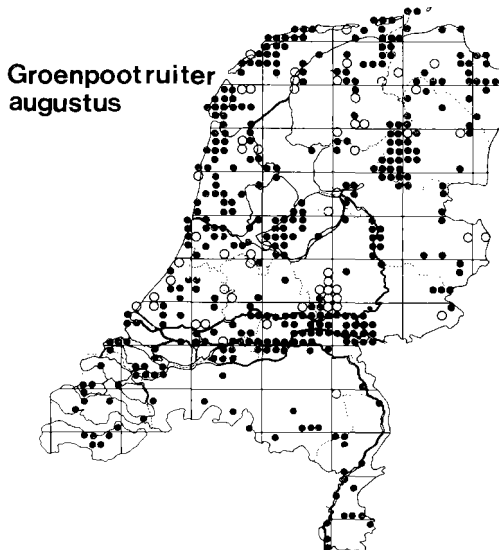
Figuur 7. Voorlopige verspreiding van de Rietgans in december (voor verklaring symbolen zie tekst).

den naar de in de strenge winter door hen ontdekte plekken en niet uitsluitend terugvielen op de pleisterplaatsen van vóór de strenge winter.

Van de Groenpootruiter wordt de augustus-kaart (figuur 9) getoond om te laten zien dat de nazomer in tegenstelling tot wat vogelaars doorgaans denken, wel degelijk interessant is. Veel steltlopers bereiken juist dan hun maximale verspreiding. Het blijkt dat voor dergelijke soorten een intensief veldonderzoek in de nazomer zeer belangrijk is (figuur 10). Het is daarom jammer te moeten constateren dat juist in die maanden het onderzoek op een wat lager pitje staat (figuur 1).

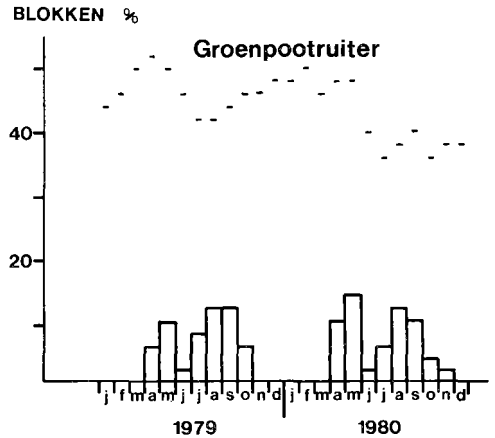
Figuur 8. Voorlopige verspreiding van de Rietgans in januari.

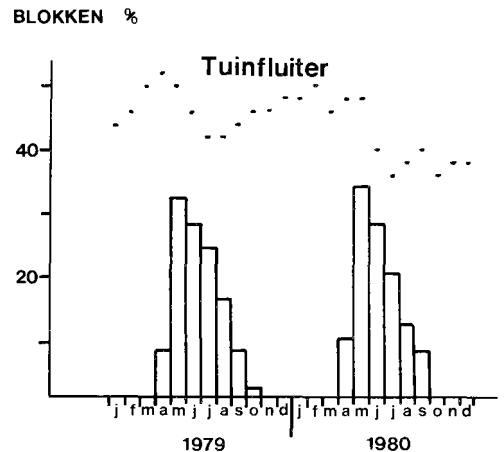
Figuur 9. Voorlopige verspreiding van de Groenpootruiter in augustus.

De veronderstelling als zouden augustus en september weinig te bieden hebben is vooral gebaseerd op de situatie bij zangvogels. Inderdaad geldt voor veel soorten uit deze groep dat ze na juli moeilijk zijn vast te stellen. Voor de Tuinfluiter laat zich goed illustreren hoe het percentage blokken waarin de soort werd waargenomen zeer sterk terugvalt in augustus en september (figuur 11). (De achteruitgang in juni en juli loopt vrijwel parallel met de afname van het percentage onderzochte blokken in die maanden.) Uit ringvangsten blijkt evenwel dat de soort wel op de meeste plaatsen nog voorkomt in die periode. Zelfs tot in oktober kunnen Tuinfluiteren worden aangetroffen.

Gelukkig zijn niet alle zangvogels zo onopvallend als de Tuinfluiter. De verspreidingskaart van de Tapuit in september (figuur 12) maakt duidelijk dat men deze opvallende soort in die maand overal in het land kan aantreffen. Zijn opvallend uiterlijk en gedrag zorgen ervoor dat de Tapuit één van de weinige zangvo-

Figuur 10. Voorkomen van de Groenpootruiter in 1979 en 1980. Het seizoenverloop is weergegeven als het percentage blokken per maand waarin de soort werd waargenomen. (De stippellijn geeft het percentage onderzochte blokken aan.)

Figuur 11. Voorkomen van de Tuinfluiter in 1979 en 1980 (als figuur 10).

gelsoorten is, waarbij de doortrek zowel in het voorjaar als in het najaar goed tot uiting komt in het aantal bezette blokken (figuur 13). Een leuk detail is op te merken bij het vergelijken van mei 1979 en mei 1980 (figuur 13). Het blijkt dat in mei 1980 in een hoger percentage van de onderzochte blokken Tapuiten werden gezien dan in mei 1979. Dit hangt waarschijnlijk samen met het feit dat er in mei 1980 langere tijd een oostenwind waaide, waardoor meer vogels in Nederland terecht kwamen tijdens hun doortrek naar het noorden.

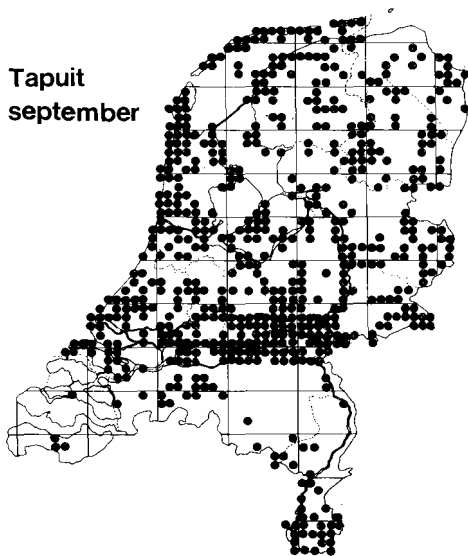
De resultaten van het atlasproject voldoen in feite geheel aan de verwachting die men bij zo'n project in alle redelijkheid mag koesteren. Opvallende en gemakkelijk vast te stellen soorten leveren erg volledige verspreidingskaarten op (bijv. de Tapuit in septem-

ber), terwijl onopvallende en moeilijk vast te stellen soorten zeer onvolledige verspreidingskaarten te zien geven (bijv. Tuinfluiter in september). In het laatste geval hangt het al dan niet vaststellen van de soort nauw samen met de ervaring van de waarnemer en de intensiteit van het veldonderzoek.

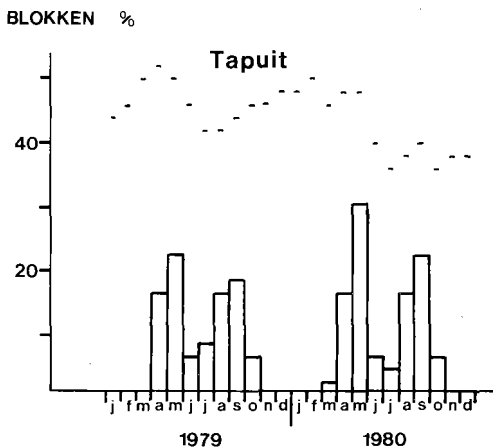
De Zilverplevier is een soort die vooral voorkomt in het Wadden- en Deltagebied. In die streken is deze soort dan ook vrij gemakkelijk op te sporen. In het binnenland trekken ook Zilverplevieren door en pleisteren daar zelfs af en toe. Meestal betreft dat eenlingen en het valt niet mee om hen te vinden (figuur 14).

Een ondersoort als de Noordse Gele Kwikstaart is niet opvallend te noemen en heeft een opmerkelijke doortrekkiepij in mei. Toch wordt deze ondersoort minder gemeld dan we eigenlijk hadden verwacht. Vooral het grotendeels ontbreken van waarnemingen in de kuststreek valt op (figuur 15). Het lijkt er op dat de Noordse Gele Kwikstaart een voorbeeld is van een vogel die systematisch onderschat wordt. De meeste vogelaars verwachten niet dat deze ondersoort in het voorjaar overal in het land kan voorkomen en doen daarom geen moeite om in die periode elke Gele Kwikstaart goed te bekijken. Waarschijnlijk zal het aantal meldingen sterk toenemen als de medewerkers hier opmerkzaam op zijn.

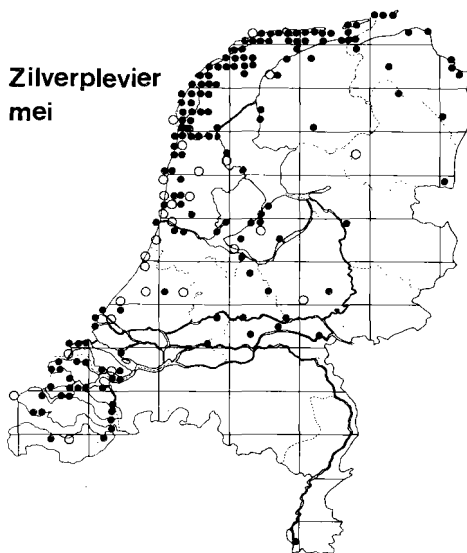
Met nog ongeveer 1½ jaar veldonderzoek voor de boeg begint het Atlasproject voor Winter- en Trekvogels in zijn eindfase te geraken. Wij hopen op ieders medewerking bij het inventariseren van de laatste ononderzochte gebieden en bij het completeren van het veldonderzoek in de rest van het land. Ook losse excursiegegevens en andersoortige waarnemingen kunnen een welkome aanvulling vormen op de reeds verzamelde gegevens. Iedereen begint reeds uit te zien naar het verschijnen van de verspreidingsatlas van dit Atlasproject. Zover is het echter nog niet. Allereerst zullen we ons moeten inspannen zoveel mogelijk waarnemingen te verzamelen. Immers de waarde en de be-

Figuur 12. Voorlopige verspreiding van de Tapuit in september.

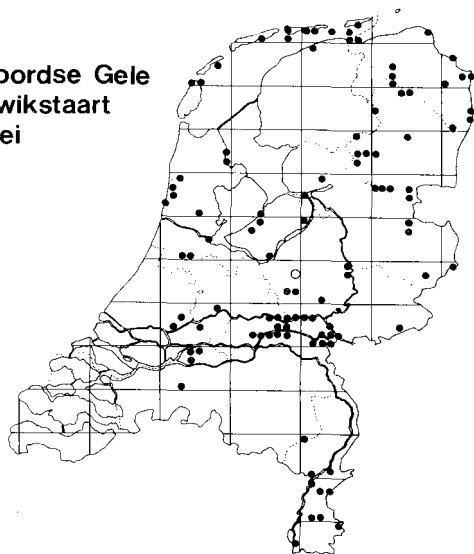

Figuur 13. Voorkomen van de Tapuit in 1979 en 1980 (als figuur 10).

Figuur 14. Voorlopige verspreiding van de Zilverplevier in mei.

Noordse Gele
Kwikstaart
mei

Figuur 15. Voorlopige verspreiding van de Noordse Gele Kwikstaart in mei.

trouwbaarheid van de verspreidingskaarten neemt toe naarmate ze gebaseerd zijn op meer waarnemingen. Wij zouden daarom alle Nederlandse vogelaars willen vragen hun gegevens ter beschikking te stellen. Neem daartoe contact op met één van de districtskoördinatoren of met de algemeen coördinator (voor de adressen zie binnenzijde omslag).

Johan Bekhuis

Ooproep

De Wulp in het binnenland

In de winter 1980/81 is de Nederlandse Steltloperwerkgroep opgericht. Deze werkgroep stelt zich onder meer ten doel het onderzoek naar steltlopers in Nederland te coördineren en te organiseren. Er zijn drie werkgebieden onderscheiden: Waddengebied, Delta-gebied en het binnenland.

Nadat in de afgelopen jaren de nadruk van het onderzoek in het binnenland heeft gelegen op het voorkomen van de Goudplevier, is besloten de aandacht in de eerstkomende jaren te verleggen naar de Wulp, waarbij in 1982 de nadruk zal liggen op het opsporen en tellen van slaappleatsen. In iedere provincie is een persoon bereid gevonden het onderzoek te coördineren.

Geïnteresseerde waarnemers kunnen zich aanmelden bij de desbetreffende coördinator (zie onder). Aan waarnemers wordt gevraagd om een bepaald gebied, b.v. ter grootte van één of meer atlasblokken af te zoeken naar slaappleatsen van Wulpen. Het is de bedoeling dat deze slaappleatsen op vaste data (zie tabel) zullen worden geteld.

Voor degenen die zich bij de provinciale coördinatoren opgeven is een handleiding beschikbaar waarin, naast algemene informatie over de Wulp, is aangegeven hoe slaappleatsen kunnen worden opgespoord en hoe tellingen ervan uitgevoerd kunnen worden. Aan medewerkers wordt na elke teldatum (en vóór de eerstvolgende telling) een verslag toegestuurd.

Overzicht van teldata in 1982

periode (vrijdag t/m maandag)	voorkeurdag simultaantelling (vrijdagnacht/zaterdagmorgen)
12-15 maart	12/13 maart
16-19 april	16/17 april
16-19 juli	16/17 juli
10-13 september	10/11 september
15-18 oktober	15/16 oktober
12-15 november	12/13 november
10-13 december	10/11 december

Provinciale coördinatoren:

Groningen B. Voslander, Marterlaan 8, 9675 PJ Winschoten, tel. 05970-14448; **Friesland** E. Wijmenga, Mounehoek 42, 9263 TL Garijp, tel. 05117-1358; **Drenthe** A. J. van Dijk, Kippenburgweg 5, 7975 PP Uffelte, tel. 05215-406; **Overijssel** G. J. Gerritsen, De Genestetstraat 4, 8023 BE Zwolle, tel. 05200-45150; **Gelderland** L. M. J. v. d. Bergh, Middelveld 14, 6651 GX Druten, tel. 08870-4338; **Utrecht** T. de Jong, Moltenwal 13, 4101 EV Culemborg, tel. 03450-7887; **Noord-Holland** D. Tanger, Gasthuisstraat 1 zwart, 2011 XN Haarlem, tel. 023-316652; **Zuid-Holland** F. Maijenburg, Sportlaan 29, 2806 HA Gouda, tel. 01820-20136; **Zeeland** G. Slob, Hugo de Grootstraat 8, 4416 EG Kruiningen, tel. 01130-2012; **Noord-Brabant** A. van Poppel, Scarlattistraat 108, 5049 GL Tilburg, tel. 013-553121; **Limburg** W. Ganzevles, Postbus 425, 6200 AK Maastricht, tel. 043-19977.

Arend van Dijk & Dirk Tanger